

Etnološka valorizacija spomenikov

Referat na posvetovanju »Aktualni vidiki prenove naselbin na Slovenskem«

Prenova mest in vasi je poleg drugega tudi eminentno etnološko vprašanje, pa naj gre za tisto smer etnologije, ki raziskuje sodobnega človeka in njegovo življenje, ali pa za etnološko smer, ki posveča poglavitno pozornost preteklosti. Hkrati pa moramo ugotoviti, da pomeni etnološka valorizacija v kontekstu, kot smo ga vajeni, vendar nekaj drugega kot le vrednotenje spomenikov z vidika etnološke stroke. Po tako zoženi opredelitvi bi bil etnološki spomenik tisti, ki bi imel vrednost predvsem za etnologijo — bodisi kot njen predmet bodisi kot objekt, ki je ključnega pomena za globlje dimenzije stroke. Če pa se spomnimo, kaj pomeni izraz etnološki spomenik v naših razmerah, ugotovimo, da gre le za dokaj širšo opredelitev (ki je seveda s stališča stroke lahko tudi ožja), saj sodijo v to kategorijo vsi spomeniki ljudske kulture v preteklosti. Poimenovanje in predmet temeljita v navidez nekoliko zastarelih etnoloških pojmovanjih — kar bi bila nedvomno negativna poteza, če ne bi pomenilo varstvo etnoloških spomenikov pa tudi njihova valorizacija avtonomne dejavnosti, ki temelji v enakomeri na etnologiji kot tudi umetnostni zgodovini in posebej na zgodovini arhitekture. Mislimo, da nima smisla izgubljati besed o zgodovini; lahko rečemo le to, da je etnolog-konservator (kot poklic in kot dejavnost) rezultat spoznanja, da spomeniki narodne kulture v najširšem pomenu besede niso le najvišji umetnostni dosežki, marveč tudi dosežki anonimne ljudske kulture. Vendar je bil tradicionalni valorizacijski aparat obremenjen s klasičnimi spomeniški merili, ki so mimogrede v veljavi še danes — navsezadnje je kljub dobrohotni opredelitvi organizacije UNESCO, češ da je vsak spomenik, ki je pomemben za narod, pomemben tudi za človeštvo, velikanska razlika med piramidami pri Gizeh in med Pepetovo hišo v Škofji Loki. Tu si lahko privoščimo le zloben ekskurz: občinski možje je tudi ne bi podrl tako zlahka, če bi imela piramidne dimenzije! To pa pomeni, da pri varovanju pogosto odloča tudi velikost — še bolj pa pri poznejši spomeniški negi. Vendar je etnološka valorizacija in inavguracija etnološkega spomenika pri nas prinesla precej novosti. V okvirih specifične delovne usmeritve so prej manjvredni spomeniki postali enakovredna sestavina kulturne dediščine, posebno

če pomislimo, da je za značaj slovenske kulturne krajine anonimno arhitekturno tkivo bistvenega pomena. To pa seveda ne pomeni, da je pomembnejše od akcentov — to je od monumentalnih spomenikov z izrazitim slogovnim značajem — pa od gradov in spomenikov, ki imajo pretežno dokumentarično vrednost. Valorizacijski kriteriji, ki smo jih uveljavili za kmečko in ljudsko arhitekturo, so v mnogem vplivali tudi na valorizacijo arhitekture in ambientov v mestih. Tako so dobile svoje mesto in pomen tudi skromne stavbe, ki sicer nimajo pomembnejše likovne vrednosti, so pa zato izjemno pričevanje o načinu življenja njihovih prebivalcev v različnih časovnih prerezih. Hkrati pa moramo poudariti, da se pri izrazito dokumentaričnih sestavinah teh arhitektur na svoj način izraža tudi estetska komponenta. To pa pomeni, da je v okvirih takih akcij, kot je prenova, povsem neuporabna klasična spomeniška valorizacija, ki razlikuje med spomeniki različnih vrednostnih kategorij; za značaj nekega naselja (pa naj bo to mesto ali vas) so pomembni prav vsi objekti, ki soustvarjajo celoto, to je urbani organizem. Tu pa lahko vnovič ugotovimo delež, ki ga je specifična usmeritev konservatorjev — etnologov prinesla v konservatorstvo in v vrednotenje kulturnega okolja. Hkrati pa so te novosti tudi iztočnica za opredelitev mesta konservatorja — etnologa v procesih prenove. O tem pa začnemo ponavadi govoriti v tistem trenutku, ko skušamo prikriti kako neprijetnost. Ena od teh neprijetnosti je nedvomno nerealno sorazmerje med številom etnoloških spomenikov in številom konservatorjev, ki se z njimi ukvarjajo, druga pa je najbrž prizadevanje, da bi etnologa povsem iztirili iz klasične konservatorske dejavnosti, tako da bi mu kot edino torišče dela ostalo anonimno pripravljanje anket. Navsezadnje si marsikdo predstavlja skupinsko strokovno delo in pri tem delež etnologa kot samoumevno dominacijo neke stroke, ki naj bi ji bile podrejene vse »obrobne« dejavnosti. Ta smer se jasno vidi iz zahtev, naj bi etnolog popolnoma zanemaril zanimanje za predmet in konkretno arhitekturo — obravnava le-te naj bi bila izključna domena arhitekta. V tem pogledu in v teh razmerjih pa etnologu ne ostane drugega, kot da se poslovi od poglavitnih nalog — od valorizacije, to pa pomeni

tudi nesmiselno likvidacijo uveljavljene spomeniške vrste, namreč etnoloških spomenikov. Zavedati se moramo, da je bistveni sestavni del mestnega tkiva tudi pomembna grupacija arhitektur ali dediščine, ki jo vrednotimo predvsem po etnoloških kriterijih — čeravno lahko vnovič ugotovimo, da so predmet etnologije kot vede tudi materialni preostanki ali spomeniki višjih socialnih sfer.

Zožen etnološki kriterij pojmuje spomenik predvsem kot dokument o načinu življenja, ki se je v objektu odvijalo ali pa se še odvija, uveljavljena praksa pa je vendarle nekoliko kompleksnejša — saj ne gre le za vrednotenje čiste dokumentarične strukture, marveč tudi za poudarjanje estetskih in likovnih komponent, ki so zaradi svoje (navidezne ali dejanske) skromnosti skrite in premalo cenjene. Odkrivanje teh pa je nedvomno pomembna naloga, ki so jo v dosedanem delu opravljali predvsem maloštevilni konservatorji — etnologi. Ker pomeni vrednotenje vedno tudi eliminacijo tistega, kar naj bi bilo manj pomembno, se je razvil sistem, ki skuša vrednotiti anonimno tkivo kar se da objektivno, upošteva mnogostranost in večpomenskost posameznih objektov — spomenikov. Gre namreč zato, da moramo med vrsto arhitektur, ki imajo velik dokumentarični pomen, izbrati tiste, ki so najpomembnejši in ki imajo najširši spekter pričevanja. To so pa spet tisti, ki niso zgolj stavba (po Pevsnerjevi opredelitvi), marveč imajo tudi sestavine ali pomen zavestno oblikovane arhitekture. Iz tega sledi, da je pri takih spomenikih ob rekonstrukciji ali pri obnovi potrebna kompleksnejša obravnava — ker ne gre le za ohranitev tistih temeljnih značilnosti objekta, ki ga opredeljuje kot dokument, marveč tudi za strukturo, ki ga opredeljuje kot likovni organizem in kot sestavino višjega organizma — ambienta ali naselja.

Po drugi strani pa je tudi valorizacija pomembnih arhitektur, ki imajo pretežno umetnostni pomen, pomanjkljiva brez upoštevanja etnoloških dimenzij — predvsem relacij teh objektov do anonimnega tkiva. Navsezadnje nam tu lahko pomaga tudi statistika. Grad, cerkev, palača in bogata meščanska hiša v historičnem okolju so socialni in hierarhični vrh, ki ne more viseti v praznem prostoru. Pomen in vrednost jim nam-

reč daje šele številno anonimno stavbno tkivo, ki je baza in pogoj končnega učinka. Katerakoli ljubljanskih palač, ki so obkrožene z »manjvrednim« tkivom bi izgubila dobršen del svoje kvalitete in izraznosti, če bi jo izločili iz okolja. Zato lahko sklenemo, da potrebujemo in bomo še dolgo potrebovali tudi tisti tip konservatorja za etnološke spomenike, kot se je razvil v

nekajdesetletni praksi, ki skuša na svojem področju strniti dognanja različnih specializiranih ved, predvsem pa etnologije, umetnostne zgodovine in zgodovine s hkratnim poznavanjem starih tehnologij. Navsezadnje valorizacija zahteva tovrstno znanje in opredelitev, predvsem pa intenzivno ukvarjanje s predmetom, z arhitekturo, njenimi detajli in v širšem pogledu z

naselji, z njihovo funkcijo in obliko. To pa je spet izhodišče za uveljavitev etnologa tudi na drugih področjih prenove in konservatorstva. Mislimo na tisti tip raziskovalcev, ki bodo prinesli svoj delež predvsem z rezultati raziskovanja tako imenovanih relacij, čeravno tudi pri relacijah ne bo mogoče iti mimo konkretne arhitekture in konkretnega gradiva.